

821.161.2.09 Т. Шевченко
75 (092)

Опанас СЛАСТІОН

ШЕВЧЕНКО ЯК МАЛЯР*

У теперішні часи дуже дивно, навіть незрозуміло: як се так, що Тарас Григорович, буди свідомим українцем, і до того ж художником, без міри кохаючи свій край – мало цікавився деякими сторонами тодішнього життя. Правда, тяжка неволя рідного люду, його моральна пригніченість і безправ'я закривали собою всю надвірню сторону і життя, а Україна того часу, мов різнобарвний мак, ще цвіла самими чудовими квітками етнографічних прикмет. Життя народне було мало ще порушене новими звичаями. Оригінальне чумацтво ще закрашало широкі степи й шляхи – ромодани. Сама яскрава етнографія цвіла тоді і по селах, і по містах, але, як се часто буває, поет, яким цілковито і був Тарас Григорович, недобачав художницького боку життя, і навіть тоді, як малював його у своїх картинах. Історичні форми життя України, правда, уже давно були зруйновані, але етнографічні, під впливом причин економічних та інших, тільки ще, можна сказати, починали руйнуватись. Ні залізних дорог, ні путящих зносин одної губернії з другою не було. Все це сприяло тому, що велика сила сільських церков ще мала свою українську архітектуру, що чудові вироби, дивовижне шиття шовками ще всюду красувалось тоді у церквах на престолах, ризах батюшок і т. и.; різьба, горорізьба іконостасів чарувала тоді всякого, хто мав

Частково збережено правопис автора (ред.).

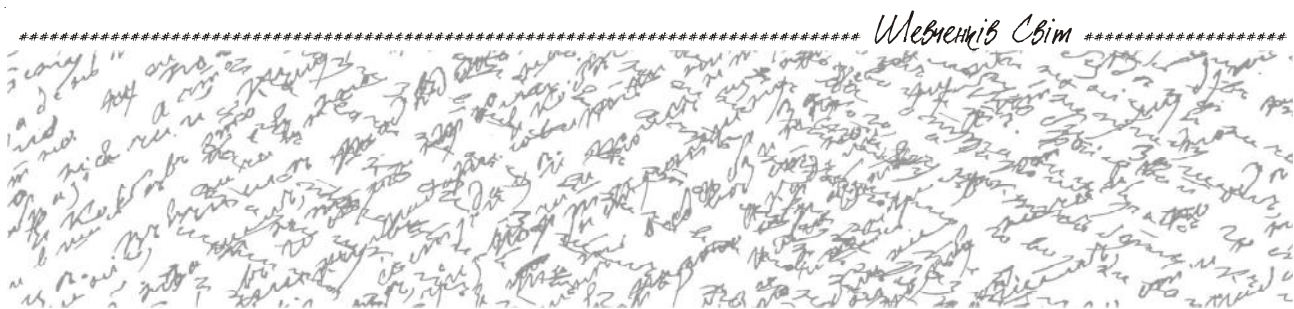
правдивий художницький смак. Убрання селян були ще зовсім мало торкнуті. З тих часів Україна так змінилась, що стала цілком другим краєм.

І от, бачивши все те перед очима, Шевченко дуже мало зоставив нам з усього згаданого. Його відомі малюнки церков та історичних місцевостей почалися не його заходом, а з'явилися як наслідки ученої програми, яку повинен був виконати хто-небудь, і то через те, що не було ще тоді фотографії, яка в мент блискавиці здімає і записує на віки те, що треба здобувати олівцем або фарбами цілі тижні, і що тепер добре робиться кожним ученим власноручно. Тут ми нагадуємо про місце, яке одержав Шевченко як рисувальщик при "Київской комиссии для разбора древних актов". Одержавши се місце, Шевченко чимало поїздив по Україні і певно бачив безліч цікавих речей, але, як ми сказали, зоставив нам сього дуже мало. Приятель Шевченка, перед очима у которого пройшло все життя і смерть Кобзаря, художник Гр. Честахівський, якого я знав більше 20 років, за все своє довге життя змалював всього одним одну українську церковцю, а всі інші праці були переважно біблійні або клясичні сюжети, якісь неіснуючі дерева, трави, німфи і т. и. На моє запитання й висловлений жаль, чому він та Шевченко не піклувались про те, щоб зберегти історичне обличчя України часів їх молодости, так відповів мені на се:

"Зовсім, голубчику, тоді другі часи були, і нікому того в голову не приходило. По горло ми були напоєні класицизмом, і тільки священні теми були у повазі, а все інше здавалось низьким і могло цікавити, як нам здавалось, тільки чудаків. Зовсім тоді другі часи були, і навіть не тільки розказать, а й зрозуміть їх трудно – наче у якому сні ми тоді були"...

Се була дійсна правда, бо був то вік символів, алегорій, штучних театральних поз і т. и. Не забудьмо, що тоді в живописі не тільки у нас, а навіть у всім світі царював К. П. Брюллов (який, між іншим, і визволив Шевченка з кріпацтва). Вся Європа вважала тільки Брюллова за генія, і тодішні критики ставили його поруч з Рафаелем, Мікель-Анджело і навіть вище них. Сей справді дивовижний артист-маляр унаслідував і безмірно розвив свою надзвичайну художницьку кебету від батька, діда і навіть прадіда, які були дійсними фаховими художниками; тут найголовніше й лежить причина його велетенської творчости. Він, як кажуть, ніби нічому не вчився, а зразу став тим, чим був, і прихилив до себе світ. Часто у Шевченка в його листах або спогадах можна прочитати, що він Брюллова зве "божественний", і се не диво, бо так звали його тоді всі. Що робив Брюллов, те робили кругом і другі художники; тільки його очима дивились навкруги себе, всі йшли його стежкою і думали, що йти другою – то значить помилятись. Але, Боже мій, поетична творчість Шевченка і після свого змісту, і після значіння мала безмірно більш ваги проти "божественної" творчости Брюллова, а живим реалізмом шириною й глибиною всесвітніх тем і питань людности зоставляла її в безмірній далечині за собою, і отже Шевченко все ж таки був під великим впливом талану Брюллова. Тут само собою виникає питання – чи поетична творчість іде поруч з творчістю художницькою, і при яких умовах вони можуть бути рівними?

***** Шевченко в Світі *****

Невпинна течія прогресу плине через думку, слово, літературу, і тільки потім, уже не швидко, через штуку (іскуство). Так званий "ложно-класицизм" перше всього зник у літературі, далі в театрі і тільки потім уже у плястиці. Отже, бачимо, що сей самий закон виконується і при розвою кожної особи: Шевченкові думки, слово попередило мало не всіх його сучасників, а його художницькі заміри й надто праці не догнали його слова, яке немов летючою стрілою пробивало серця слухачів та й довго, без кінця довго ще їх пробиватиме. Пригадаймо, що слово і поетична творчість – се наслідок всього звичайного розвою людини, і залежить, крім сього, від її таємної сили, яку ми звемо таланом, а творчість плястична до всього цього ще потребує невпинної великої праці, студії і щоденної практики, яких Шевченко заживав тільки уривками.

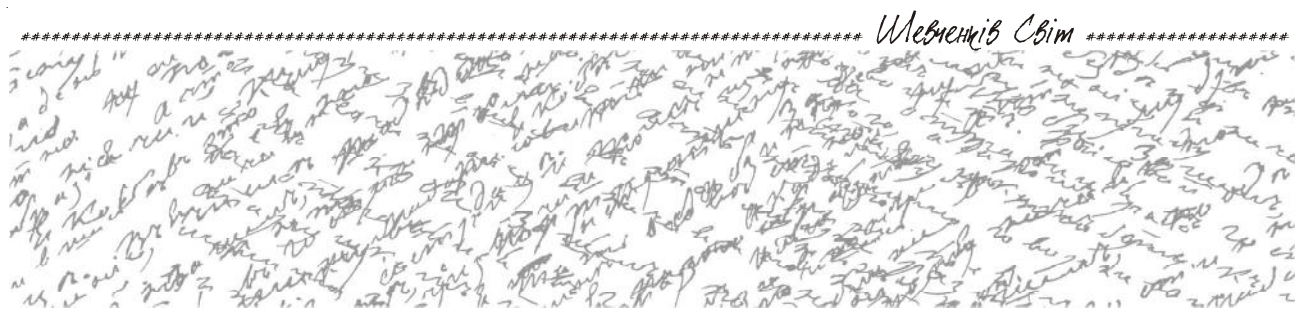
Знаючи всі умовини вчення Шевченка й погляди середнього тодішнього громадянства, не можна бути суворим і не можна вимагати, щоб він гаряче відносився до нової ще в ті часи етнографії. Ми знаємо, що найкращі люди того віку, проводирі суспільства одверто не признавали етнографії і навіть народної поезії. "Народничество", яке так іскрило з усіх творів Шевченка, ще тільки починало де-інде блимати у російських письменників і викликало у передової критики тільки глум. Ось слова найзнаменитішого тодішнього критика В. Белинского: "Народня поезія є така річ, яка може цікавити тільки того, хто або не має хисту, або й зовсім не хоче зробити щось більш корисного". Коли вже передова критика так дивилась на народню поезію, то не диво, що той же Белинский вважає, правда у приватнім листуванні, діяльність Шевченка "вредною", а твори його стрічав друкованою лайкою (напр., "Гайдамаки" тощо). Не диво, що й уряд тримався вищенаведених думок про "вредную" діяльність Шевченка, через що, по нашій думці, "народник"-поет, не маючи особливої вини, і був покараний лютіше над усіх Кирило-Мефодіївців.

Вже ми згадували про те, що Шевченко, одержавши посаду при "Киевской комиссии для разбора др. актов", їздив по Україні і багато дечого бачив, заводючи добрі знайомства. Так, мешкаючи у Чернігові, частенько їздив він у сусідній Седнів до свого нового приятеля Андрія Лизогуба, з яким справді сердечно зійшовся. Лизогуб був чоловік освічений, благородний і доброго серця, а що найважливіше, він був теж артист-маляр і мав у себе окрему художницьку майстерню. Тут Шевченко відпочивав душею. Тут він і писав, і малював немало. Спільні інтереси малярства, поезії і взагалі штуки ріднять людей міцніше крові, бо дійсно вони одкривають їм цілий чудовий мир красоти, невідомий звичайним людям, бо дійсно у такому єднанні находять вони відповідь на ті духовні запити, які турбують освічених, благородних і талановитих людей. Тут, у сьому чудовому Седневі, багато полишив своїх малюнків Шевченко, та, на превеликий жаль, пожежі 1883 року знищили все вкупі з дорогим панським будинком, бібліотекою та іншим. Але й тепер ще дух Шевченка ніби витає у сих місцях. Не далі як сим літом мені довелось бачить у старовинній церкві Лизогубів досить добре намальований Шевченком образ Різдва Матері Божої. У великій бібліотеці теперішнього державця Седнева висить портрет нашого Кобзаря,

а в дивовижному парку, в початку каштанової алеї, там, де проходить стародревній вал "седневської січі", на великім гранітовім постаменті красується теж великий бюст його. Тут він ходив, тут малював... А он, не більше як у п'яти гонах, стоїть історична каменниця седневських сотників з її льохами, сховищами (тайниками) та іншим. А он ще далі стоїть "Георгіївська" церква сутоукраїнського типу: і ту, й другу будівлю зараз можна пізнати по малюнках Шевченка, які виставлені у чернігівському музеї В. Тарновського. Тут, у Седневі, написав Тарас Григорович свою поему "Відьма". Дякуючи тільки Андрієві Лизогубові, ми маємо чудову Тарасову поему "Наймичка", котру Лизогуб виховав у часи заслання поета і потім передав Кулішеві для друку. Найбільше ж і найсмілівіше озивався Лизогуб до Шевченка у тяжку годину його заслання, роблячи всякі дружні послуги. Всякий, хто коли-небудь роздивлятиметься Шевченка як артиста-маляра, зразу спостереже той сумний факт, що він не встиг навіть і вивчитись, як його уже заслано в москалі і знищено навіки. Коли ж йому було стати справжнім художником, як ще на 25 році свого життя він був кріпаком, завжди одірваним від рідного краю і народу, а вчився тільки випадково й уривками? Як слід почав він учитись тоді, коли було пізно і коли звичайно вже складеться справжній художник. Весь час, який він віддав на студію малярства і разом на громадську діяльність як поет-борець за визволення свого народу, був не більше десяти – дванадцяти років. А малярство, як і музика, щоб добре осягнути його, вимагає багато часу і невсипущої праці; у йому, як і у музиці, тільки перестань щодня кохатись та студіювати, то воно тебе забуде і навіть зовсім одвернеться. Звичайно, більшість малярських праць Шевченка приходиться на той час, коли ще він не був засланий: багато портретів різних особ, етюди, рисунки олівцем, сепією, акварелей і др., все це довго перелічувать – скажемо лиш за деякі видатніші речі. Одного часу нашого артиста дуже цікавило задумане їм видання "Живописної України"; у 1844 році він навіть зробив три офорти для неї: 1. "Дари Богдану й Українському народу"; 2. "Печерська Криниця" і 3. "Судна рада в селі". Про "Живописну Україну" так писав він Кухаренкові: "Я намалюю її у трьох книгах; у першу вийдуть найзначніші або своєю красою, або ж своїм історичним спогадом місця; у другій – сучасний побут народу, а у третій – історія. Три естампи уже готові". Для сього видання Шевченко їздив у Суботів і намалював там церкву й "останки будинку Богдана Хмельницького"¹. На жаль, "Ж. Україна" далі трьох естампів не пішла. Багато робіт Шевченка ще й досі невідомі широкій публіці, – так, випадково я бачив у 1875 році у когось з петербурзьких киян невеличку Шевченкову картину "Отаман Гамалія", що пливе на байдаках оточений запорожцями. Але несподівано ударив грім і положив кінець всім Шевченковим мріям і художницькій праці: він був арештований і засланий

1. Про сей дуже інтересний малюнок, надрукований пр. Праховим у "Пчелі", покійний великий скептик А. М. Лазаревський писав у "К. Старовині", що се не що інше, як руїни с. Качанівки В. Тарновського, але хто хоч один мент бачив відомі "Руїни у Качанівці", той скаже, що ні єдиною рисою вони не нагадують Шевченкового малюнка, не кажучи уже про саму місцевість, яка тут зовсім другого характеру.

москалем в Оренбурзькі степи. Саме страшне у тому засланні було, що артистові-маляреві заборонено малювати і таким чином ся ганебна заборона спинала його артистичний розвій надалі. І навіки знищила його як маляра і навіть як поета. Чим, як не страшною помстою, була ся заборона? Навіть запрестольний образ, якого не було у Ново-Петровській церкві і про який клопоталося начальство, Шевченкові не було розрішено малювати: після довгої проволочки прийшла з Оренбургу бумага, де сказано: "корпусный командир не изволил изъявить согласия на дозволение рядовому Шевченке нарисовать запрестольный образ в Ново-Петровскую церковь". У страшній неволі 10 літ 3 місяці і 27 день, сливе четверту частину свого життя, всі можливі зразки пекельної наруги, мордування і нівечення виніс на собі наш бідолашний геній, і се якраз тоді, як почав він добувати широкої освіти і широкого малярського заходу. Через кілька років неволі Шевченко з смертельним жахом зрозумів, що життя його уже знівечене, що значного малярства уже не доб'ється він. В одному з його тогдішніх листів читаємо: "Про живопись тепер мені й думать нічого. Се було б похуже на віру, що на вербі груші ростуть. І ще я думаю присвятити себе безроздільно гравюрі Оква-тінта", а у другому: "Я зроду якийсь незакінчений: учився малювать – недоучився, пробував писать, і вийшов з мене салдат"... І ще у другому листі: "Сам не знаю, чи зможу тепер написать що-небудь путяще", або ще: "дивитись і не малювати – се така мука, яку зрозуміє тільки дійсний художник"; або ще: "сама мука для мене те, що малювать мені забороняють"... Але й у неволі знайшлися порядні люди, що зрозуміли пекельну лютість сії заборони, і дякуючи тому, що в тій забороні не згадано було про скульптуру, дозволили йому, хоча й короткий час, ліпити, що він собі задумав. З листів ми довідуємось, що Шевченко виліпив між іншим – "Тріо", "Іван-Хреститель", "Христос перед жидами": коло його мучителі, а перед ним єврей, присівши на коліна і висунувши язик, дражнить Спасителя. Крім сього, – "Группа Киргизів" – старий сидить у кибитці і грає на домбрі, перед кибиткою стоїть його жінка і, усміхаючись, товче просо; коло жінки двоє голих дітей, до кибитки прив'язане з правого боку теля, а з лівого коза. Де се все ділось і чи існує тепер? Ми знаємо, що з Ново-Петровська Шевченко передав через академіка Бера деякі свої скульптурні роботи в подарунок Артемовському. Але все на світі має свій кінець. Кінчилась і неволя Шевченкова, і він, деякими пригодами, повертає додому в Росію, та через якісь бюрократичні непорозуміння затримався на довгий час у Нижньому Новгороді; тут знов він прийнявся за малярство і зробив багато портретів. Ще через який час ось він уже і в Петербурзі, але після "неволі смердючої казарми" талан його, як те свідчить і Костомаров, і другі, та й сам він, став помітно припадати. Не диво, хоча се була й дуже кріпка, кремезна натура, але її хватило тільки на 47 років життя. Даремно думав поет, що він ще встигне щось зробити і у художестві, і у других речах. Ні! Життя його вже, як колесо, котилось з крутої гори... Страшно сказати, що три четверті його життя пішло на тяжке горе, і тільки одна четверть на вчення й працю, та й то здебільшого у сумних обставинах тодішнього громадського ладу.

У Петербурзі Шевченко справді "безроздільно" прийнявся за офорт, і у цьому фаху він багато зробив нового та самостійного, і у свій час був, можна сказати, першим майстром, та й взагалі його можна вважати першим російським офортистом. Академія навіть дала йому у своїх стінах помешкання, аби він тільки робив свої офорти. Науйлюбленишим майстром був знакомитий Рембрандт: у Шевченка були з ним спільні погляди на світотінь і головні плями картини. В Петербурзі Тарас Григорович зробив 5 офортів, між ними були: "Виноградари", "Трапунок у купецькій конторі" і другі, до тих же часів відносяться його "Дві Українки", "Одаліска", "Українець-богомалець", "Головка" і багато інших.

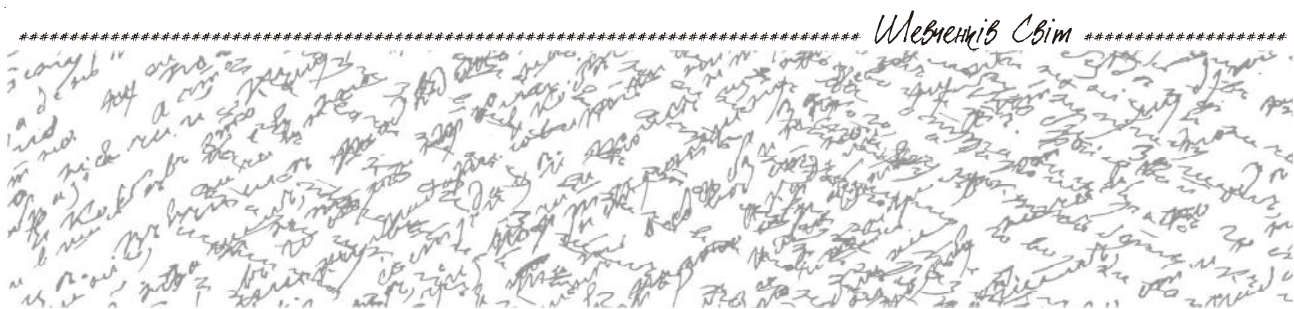
По словах Гр. Честахівського, Шевченка узивали тоді в Академії "русский Рембрандт".

Шевченко писав: "Бути хорошим гравером, значить росповсюджувати у громадянстві свої істини, бути корисним людям – от прекрасне і благородне завдання гравера. Скільки чудових речей штуки, які і мають тільки багачі, гинуло б у галереях без чудотворного різця гравера".

Робивши офорти, не кидав Шевченко й олівця, сепії, акварелі тощо, а сюжети переважно брав з історії України, як-от: "Хмельницький перед кримським ханом", "Смерть Хмельницького", "Смерть Мазепи", "Кочубей" та інші; але сі роботи не годували. Треба було ще бігати по уроках, заробляти на життя і гаяти дорогий час, якого уже йому зосталось так мало. В фаху офорта, як згадано, він знайшов дещо зовсім нове. У небіжчика Гр. Честаховського* я бачив деяке художницьке насліддя, що зосталась після Шевченка, – ящик з фарбами, пензлики тощо, і між всім тим було там чимало всяких дрібних струментів: якихсь нарізаних по ободу коліщаток, якихсь долотець, теж з різноманітними нарізами – все се, по словах Честахівського, видумував сам Тарас Григорович і виробляв тими струментами на своїх офортах. Тодішній мій товариш по Академії художеств, а нині її проф. В. В. Мате, якому я розказував про ці фахові струменти, дуже зацікавився ними, а побачивши їх уже у В. Б. Тарновського, заказав і собі такі ж самі та й вживає їх понині. Небіжчик І. І. Шишкін яко правдивий офортист теж зацікавився Шевченковими струментами і, здається, теж заказав собі дещо. Таким робом бачимо і тут дивний одвічний закон непропадаючої сили, закон відродження і навіть розвою духовної спадщини геніїв.

Наприкінці статті, як водиться, нам конче треба звести докупи свої гадки про художню творчість Шевченка і ясно висловити, яке ж значення мав він як артист-маляр. Шевченко перший своїми малярськими творами показав, що Україна мала свою історію і що сюжети її варті того, щоб на них зупинялись художникам. Його історичні картини – се був перший ступінь у цьому напрямку, а перший ступінь у такій поважній справі – завжди новий ступінь і надзвичайно по своїх наслідках важливий... Шевченко й тут одчинив кріпко забиті ворота нашого національного шляху, і через них ми побачили, що той шлях хоч і непротоптаний, але широкий і пожиточний.

* Все це придбав В. В. Тарновський для свого музею.

Крім історичних картин та малюнків, у нього були й чисто жанрові сцени: "Судна рада на селі", "Катерина" й багато других. В цьому ділі він був не новатором, бо й до його за се брались художники, і ми знаємо, що Шевченко під впливом свого приятеля – художника Штернберга пройнявся реальним напрямком, але психологічна сторона сих робіт дуже залежить від корекції розуму, і через те вони не були дійсно безпосередньою творчістю, як його дивно натхненні вірші.

Більшу вагу мають його рисунки з історичних церков, будівель і др.; почасти вони теж – початок збірники на рідному полі... Про Шевченка яко про скульптора ми не можемо висловити наших гадок, бо роботи його не зібрані. Яко гравер-офортист Шевченко був першим російським офортистом і до того ж першим майстром у свій час. І як ми бачили вище, його умілістю й винайденням скористувались люди знамениті у своєму фаху.

Констатуємо ж і той безперечний факт, що поет-велетень своїм могутнім словом колихнув цілий океан народного самопочуття, бо народ прийняв його пісні й кохається у них, а інтелігенція проймається його вищими духовними ідеалами й запросами і ставить на чолі своїх інституцій його поважне ймення, під яким, мов під народною короугою, родяться й квітнуть всякі українські товариства (академічні, просвітні, добродійні і др.). Се ймення є щирою відродою усім скривдженим, всім борцям за щастя свого народу; опріч сього, воно також є докором усім людожерцям, усім неситим і жорстоким, бо людність здебільшого по своїй нікчемности не може витримати між собою людей-пророків. Пророки бачать все і рішучо визначають справжню ціну неправих сучасних їм подій громадянства. Саме існування таких людей є живим докором злочинству та дикости. Через се людність чи сяк, чи так, а дуже скоро витирає їх з свого коругу або й просто зживає з світу. Так воно і сталось з Шевченком.

Ми підвели вже рахунок творчості і працям Шевченка як артиста-малюра, бачимо, як впливав і понині вплива він різними сторонами свого талану на людність. Так взагалі ведуть нас за собою світові велетні слова і штуки. Так зачаровують вони нас своєю духовною, сказать би, божественною спадщиною, та й не тільки нас, звичайних, малих людей, а й людей великого все європейського розуму, світової критики, людей теж великого талану і правдивого смаку. Справді, зауважимо – скоро мине цілого піввіку, як умер сей, все своє коротке життя люто мордований і тяжко нещасливий чоловік, але ті гадки, які він огненно голосив на весь світ, все ширяться й ширяться, а цікавість до його славетного ймення проміж всесвітньою людністю все збільшується. Предивне діло ми бачимо: штука в найширшому розумінні слова, поезія, музика, малярство, скульптура, а далі критика, література, наукові, філософічні досліди – всі вони купчаться й в'ються коло його блискучого талану, мов ті метелики коло світла, в кожному блискучому промені його вздрівають все нову і нову красу, все нові образи і часто справжні пророчі вислови, які або здійснились, або на наших очах здійснюються.

